

2. Genologie (16.3.)

Literární druh; žánr; vývoj; členění; funkce; sémantika žánrů; typologie.

- 1) základních literární druhů a jejich členění; žánry: autobiografie, bajka, balada, cestopis, článek, dopis, drama (čínohra), elegie, epigram, epos, exemplum, fejeton, fraška, hagiografie, idyla, knižní drama, komedie, legenda, litanie, muzikál, mystérium, novela, óda, opera, opereta, paměti, pamflet, platónský dialog, pohádka, pojednání, pověst, recenze, referát, román, romance, romaneto, scénář, sloupek, tragédie, trubadúrská poezie, žakovská poezie, žalm

Genologie

(z řec. *genos* – rod) je **literárněvědná** disciplína, která se věnuje vzniku, vývoji a proměnám literárního druhu a žánru, literární žánry a druhy, popisuje vývoj a proměny žánru v dějinách, mechanismy zanikání žánrů, vznikání žánru nového a transformace jednoho žánru do jiného (vznik **hororu** z gotického románu). rozděluje, vymezuje jejich znaky (extenze) a určuje, co vše pod ně spadá (intenze)

Pojem zavedl francouzský komparatista **Paul van Tieghem** ve 20. letech 20. století.

Genologie není nezbytnou součástí literární vědy; je spíše jedním z přístupů, neboť záleží na tom, jakou platnost a důležitost ideji literárního žánru přisuzujeme.

Genologie a žánry: vymezuje pojem literárního druhu a žánru jako takového. Definuje žánrové znaky (tj. takové znaky, které konstituují určitý žánr a zároveň jej vymezují od žánru jiného) a zkoumá, do jaké míry jsou žánry "čisté" a do jaké míry jsou naopak navzájem prostupné

Současná **genologie** rozlišuje tři genologické roviny:

literární druh

literární žánr

literární subžánr neboli **žánrová varianta**

Literární druh

Literární druh tvoří nejvyšší genologickou rovinu a dělí veškerou uměleckou **literaturu** na tři skupiny – **podle obsahu** na lyriku, epiku a drama (toto dělení pochází až od **Goetho**, konec 18. století), nebo **podle formy** na poezii, prózu a drama (členění, které se rozšířilo v **klasicismu**).

lyrika z řeckého „lyrika melé“ – lyrou doprovázené verse

– je nedějová, atemporální

- vyjadřuje vjemy, emoce, myšlenky a postoje vázané k lyrickému subjektu, který bývá jakýmsi protějškem básníka

- důraz je kladený na **jazyk** – potlačení lexikálního významu slov na úkor zvukové stránky

- zpravidla bývá stylizována ve verších a má blízko k hudbě
- tematika bývá různá: intimní (milostná), přírodní, reflexivní (úvahová)
- může obsahovat epické prvky – náznak děje, postavy.

epika – z řeckého „epikos“ – výpravny, dějový

- obsahuje příběhy zprostředkované vyprávěním a je založená na čase, ději a postavách
- typický je minulý čas a důležité plynutí času; děj posouvají vpřed postavy, které musí být motivovány a psychologizovány
- realizuje se ve dvou formách – **prozaická** (pohádky, pověsti, romány, novely, povídky) a **veršovaná** (epos, básnická povídka, román ve verších)

drama - z řeckého „dráma“ – čin, skutek

- předvádí děj prostřednictvím akce postav
- příběh se vypráví pomocí monologů a dialogů; primárně je určeno ke scénickému provedení, ale existují i literární dramata
- většinou je dodržována jednotota místa, času a děje

Poezie – má formu verše a jedná se o řeč vázanou, která byla původně určena k přednesu, takže je výrazně rytmizovaná; váže se k lyrice

Próza – zahrnuje neveršované texty narativního typu, takže se pojí s epikou; člení se na vyprávění, monolog, dialog a popis; může být řečnická, odborná, žurnalistická, dokumentární, umělecká

Drama – založeno na dialogu a monologu

Literární žánr (z fr. *genre* – rod) - dvě základní definice:

- 1 Skupina literárních děl, která se vyznačuje určitými společnými literárními znaky.
 - 2 Otevřený systém formálních a funkčních znaků, na kterých jednotlivá díla určitou měrou participují.
- kritéria mohou být tzv. povrchové – např. **kompozice**, **téma** a **motivy**, jazykové prostředky, důležitý je **chronotop** (tzv. **chronotop**) literárního díla, ale také typ čtenáře (literatura pro děti a mládež) a **afekt**, který dílo vyvolává (**strach** u **hororu**) atd., nebo hlubinná, kde se za podstatu žánru označuje **archetyp** (u **Northropa Frye**) nebo antropologické založení (tzv. **jednoduché formy** A. Jollése atd.)
 - **José Ortega y Gasset** chápe žánr jako „jediný možný způsob, jak [téma] vyslovit plně ... navzájem neredukovatelné, nutné a zásadní estetické téma ... široké úhly pohledu na klíčové aspekty lidského života“, „jednotlivé umělecké formy vznikají z odlišných interpretací člověka člověkem“.
 - (Meditace o Quijotovi, s. 65 a 90)
 - žánr lze také chápat jako literární vyjádření určité antropologické nebo psychologické konstanty (tak uvažoval např. **Wilhelm Dilthey**, **Julia Kristeva** dokonce definuje žánr na rovině **psychoanalytické**), tedy jako výraz čehosi, co předchází nejen literaturu, ale i umění jako takové, a co propojuje literaturu s

obecně antropologickými kategoriemi

- literární žánr je důležitý jak pro genezi (vznik) díla, tak pro jeho vnímání (receptci): čtenáři podle určitých znaků **poetiky** daného **díla** rozpoznají, o který žánr se jedná, a tomu uzpůsobí vnímání díla

Literární žánr

• dva typy přístupů k žánru:

- 1 **genologický realismus** – existují ideální žánry a konkrétní texty na nich pouze parazitují; žánrů je konečný počet a každý text do nějakého patří
 - 2 **genologický nominalismus** – existují pouze jednotlivá díla a každé je svým konkrétním žánrem = kolik děl, tolik žánrů
- žánrová pravidla – jednotlivé rysy, které určují žánr, např. typické postavy, kompozice, název nebo modelový čtenář; neexistuje nic jako čistý žánr, vždy dochází k míšení (typické pro postmodernu)
 - hranice mezi žánry i druhy jsou prostupné

Jak žánry vymezovat?

- 1 **binární opozice** – **najít** klíčovou vlastnost, jejíž přítomnost nebo nepřítomnost by mohla žánr vymezovat (např. historičnost vs. nehistoričnost)
- 2 téměř vše, co je součástí literární studie, může tvořit vymezení žánru – délka, čas, postavy
- 3 **žánrová varianta** – podrobné vymezení konkrétnější skupiny žánrů, ve které se kombinuje více hledisek - žánrové varianty mají rysy určitého žánru a zároveň některé doplňkové navíc

Stručný vývoj žánrů

- **genologie** vznikla jako věda až ve 20. století, ale o první vymezení žánrů se pokusil už Platón a Aristotelés (4. století př.n.l.) ve svém díle *Poetika*, v němž se zabýval klasifikací dramatu a poezii a vydělil komedii, epos a tragédii, a vůbec antika vybudovala přesný genologický model a všechna díla se pak podle něj psala
- středověk se o vymezení žánrů moc nezajímal, ale začaly vznikat nové, hlavně náboženské, jako legendy, kázání atd.
- renesance a klasicismus už se o klasifikaci žánrů opět zajímají, oprašují antický model a vylepšují jej – viz např. klasicistní drama
- pak přichází romantismus, který říká, že autor je svobodná bytost a neměl by se nechat svazovat pravidly; typické je překračování žánrových hranic; vzniká spousta smíšených žánrů jako básnická povídka, román ve verších
- postmoderna se žánrům snaží vyhnout

Druhé formy

Lyrika – přírodní, milostná, duchovní.

Epika – velká, střední a malá,

- **velká** – román, epos,

- **střední** – povídky, novely,
- **malá** – příběhy, bajky.

Drama – historická, absurdní.

Literární žánry

Epické

Anekdota – původně se tradovaly ústně,

- miniaturní humorné příběhy s výraznou pointou,
- často ke směšnění určitého jevu.

Historika – krátké vyprávění formálně i obsahově jednoduché zakončené pointou, - stávají se součástí rozsáhlejších děl – Kosmova kronika česká, Švejk.

Bajka – alegorický příběh psaný veršem i prózou. Na jeho konci je nějaké mravoučné poučení. Hlavní postavy jsou zvířata s lidskými vlastnostmi, - vznikla už ve starověku, byla rozšířena v orientu, - zakladatelem evropské je Ezop,

- autoři – Jean de La Fontain, Ivan Andrejevič Krylov, Karel Čapek...

Báje (mýty) – příběh o tom, jak si lidé vykládali svět, - báje o původu člověka, - fantastická vyprávění

Legenda – veršované nebo prozaické vyprávění o životě svatých, - například „Život Konstantina a Metoděje“

Pověst – příběh odehrávající se v minulosti, - vážou se k určitému místu, historii, vzniku erbu, rodové, legendární – lidová zpracování umělých legend a náboženských látek; pověsti o původu země – jednoduchý děj, - Jiráskovy „Staré pověsti české“.

Pohádka – žánr ústní lidové slovesnosti, - netýká se historické události, - má šťastný konec, vymyšlený děj – nadpřirozené bytosti, - „Bylo nebylo“, „zazvonil zvonec...“, - mluvící zvířata, - dobro vítězí nad zlem,

- pohádky: lidové – vznikly mezi lidem, umělé – pohádky Hanse Christiana Andersena, Oskara Wilda, Karla Čapka, Jana Wericha...

Povídka – kratší vyprávění s malým počtem postav, - poměrně jednoduchý děj, - vznikla na počátku 19. století v romantismu, - dobrodružná, historická, psychologická, humorná, s idylickým pohledem na svět – humoreska

Novela – z italského „novella“ – povídka, - blíží se povídce, sleduje jednu časově omezenou linii, vyžaduje pointu, - vznikla v renesanci

Romaneto – žánrová forma novely, - nadpřirozené motivy, v závěru jsou logicky vysvětlené, - prvky detektivky, humoru a science-fiction, - autor Jakub Arbes

Epos – rozsáhlé veršovaná vyprávění, zaznamenané mýty, popřípadě významné události v životě určitého národa, činy mimořádných osobností,

- spousta postav, děj je spleť, rozvíjí se volně, bývá doplněn rozsáhlými popisy, - „Epos o Gilgamešovi“

Román – z francouzského „la conte roman“

- mnoho postav, spleť osudů na nejrůznějších prostředích v delším čase, - má velkou tematickou šíři, má různé umělecké prostředky, - historický, psychologický- vznikají románové kroniky – „Sága rodu Forsytů“ – John Galworthy, - román-řeka – Romain Rolland: „Jan Kryštof“

Žánry lyricko-epické

Balada – vážná, tragicky laděná báseň, - děj – dramatický s rychlým spádem, - často se tu objevuje kontrast, - původně lidová taneční báseň s milostnou tematikou, - někde vystupují nadpřirozené bytosti, sociální balady, - významný

žánr lidové slovesnosti

Romance – vznikla ve Španělsku jako zvláštní forma písně, - kratší báseň většinou milostná, - Jan Neruda – sbírka „Balady a romance“

Básnická povídka – vznikla v romantismu, - rozsáhlá lyricko-epická báseň, - děj je mnohdy jen naznačen a podřizuje se autorovým citům, - Georg Gordon Byron – byronská povídka – ovlivnil Karla Hynka Mácha a Lermontova, - v Rusku název „poema“

Žánry lyrické

Píseň – texty určené ke zpívání, texty s nápěvem, - stojí na pomezí umění slovesného a hudebního, - žánr lidové slovesnosti, - písně – milostní, pracovní, vojenské, pohřební, ukolébavky, kabaretní, chansony.

Elegie – pojem vznikl ve starém Řecku, začal označovat tesknou píseň, často smutek ze ztráty blízké osoby, vlasti či ideálu, - Ovidius – marně toužil po návratu z vyhnanství, - Karel Havlíček Borovský „Tyrolské elegie“.

Hymnus – z řeckého „hymnos“ – chvalo zpěv, - původně kultovní píseň oslavující bohy Apollóna, Dionýsa, později i hrdiny a jejich činy.

Óda – z řeckého „ódé“ – píseň, - původně jakákoli píseň zpívaná za doprovodu hudby, později báseň oslavující něco velkého a vznešeného – vlast, přírodu, lásku...

Žalmy – prosebné, děkonné a oslavné básně, - nejznámější židovské – Kniha žalmů.

Epigram – nápis na hrobě, pomníku, chrámu, později satyristický – protestuje proti negativním vlivům společnosti.

Pásmo – delší báseň sestavená jako volný sled pocitů, dojmů, myšlenek a představ. Chce zobrazit skutečnost z více úhlů pohledu.

Žánry dramatické

Počátky divadla spadají do starověkého Řecka, zde vzniká tragédie a komedie. Už od dob Aristotela byla tragédie spojována s vyšším stylem, komedie zachycovala špatné lidské vlastnosti a lidi níže společensky postavené.

Tragédie – hra s chmurným dějem a tragickým koncem.

Komedie – zachycuje skutečnost z veselejší stránky, končí optimisticky.

Činohra – vznikla v 18. století. Jsou v ní prvky tragédie i komedie. Zakončení není zcela tragické, nejběžnější dramatický žánr.

Veselohra – komediálně laděná činoherní text.

Melodram – Hudbou doprovázený přednes básnického textu.

Tragikomedie – tragika i veselejší stránka.

Absurdní drama

Aktovka – hra s jedním jednáním.

Monodrama – divadelní výstup jednoho herce.

O dvou psech

Pokorná a pochlebná slova, anebo pěkné mluvení, často lidí přivozuje k veliké škodě. Protož, abychom pochlebníkův a lahodných řečí podávajících nepřijímali, ale jich se varovali, Ezop tuto báseň složil.

Jednoho času tista, jsoucí březí a mající se položití, pokorně lahodnejmi slovy psa prosila, aby jí popřál v peleši své místa. Pes, dav se namluviti, přál jí toho a hned jí z peleše postoupil a ji tam vpustil. Ona pak když tam dlouhý čas ležala, a již mladí že velicí byli, prosil pes, aby se zase vystěhovala a peleš jemu vyprázdnila. Ale ona toho učiniti nechtěla. Nevelmi mnoho potom žádal pes opět, prose, aby mu to podlé té víry učinila, kterouž od něho poznala, a jemu z peleše varovala. K tomu tista nadutě a hrdě odpověděla: "Proč mne neprávě a nespravedlivě několikrát trápíš? Cožpak chceš proti mně a proti všem mým býti? Pakli jsi silnější nežli my všickni, teda já tobě chci z peleše varovati."

Takť často dobří a přívětiví skrze lahodné a pochlebné mluvení statky své ztracují a o ně přicházejí.

Nemohla být ani stvořena z prvků pozemských...

Kde zlato vzal bůh lásky, z které žily,
na ty dva copy kadeřavých vlasů?
Kde v trní růže? Z kterých zeměpásů
ten křehký snůh, v nějž dech a tep se vlily?

Odkud ty perly, z kterých letmo střílí
ta cudná slova tlumeného hlasu?
Odkud má tolik nebeského jasu
a božských krás pro mramor čela bílý?

Od kterých kůrů, z kterých kruhů ráje
ten zpěvný hlas, jenž trápí mě a tráví,
že snad mě stráví za nedlouhý čas?

Kterého slunce záře vrozena je
těm očím, v nichž můj bol i mír můj pravý
a z nichž mě žehnou plameny a mráz?

Nechod', Vašku, s pány na led,
mnohý příklad známe,
že pán sklouzne a sedlák si
za něj nohu zláme.

<http://www.pdfknihy.maxzone.eu/books/shakespeare/hamlet.pdf>